

УДК 332.025.12

**Тарнавська О.Б.,**  
аспірант кафедри маркетингу,  
асистент кафедри філософії та педагогіки,  
*Львівський національний університет  
ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького*

**Tarnavska Oksana,**  
Postgraduate student of the Department of Marketing,  
Assistant of the Department of Philosophy and Pedagogy,  
*Stepan Gzhytskyi National University of  
Veterinary Medicine and Biotechnologies Lviv*

## **ФОРМУВАННЯ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ**

**Тарнавська О.Б. Формування та тенденції розвитку фермерських господарств в Україні.** У статті проаналізовано перехід від планової економіки з державною формою власності, яка була панівною в аграрному секторі економіки та виявилася нездатною забезпечити нормальне функціонування сільськогосподарських землекористувачів, до ринкових відносин. Визначено, що процес трансформації колгоспів і радгоспів відбувався за рахунок приватизації та розпаювання землі, а також появи на їх місці нових форм аграрних підприємств, переважно фермерських господарств. Досліджено місце та роль фермерських господарств у структурі сільського господарства на сучасній стадії розвитку економіки України. Розглянуто, визначено етапи становлення та розвитку фермерських господарств в Україні з 1991 року, тобто періоду формування різних організаційно-правових форм ведення сільського господарства та переходу до ринкової моделі економіки. Досліджено динаміку зміни кількості фермерських господарств. Розглянуто процес збільшення площ фермерських господарств з 1991 року до 2017 року. Розглянуто законодавчо-правову базу, яка регулює створення та діяльність фермерських господарств, а саме Закон України «Про фермерське господарство». Проаналізовано поправки, що вносилися в цей Закон, а також те, як вони впливали на розвиток фермерського господарства в Україні. Визначено необхідність державного регулювання фермерського господарства для його розвитку та найвищої продуктивності.

**Ключові слова:** сімейне фермерське господарство, фермерське господарство, сільськогосподарське виробництво, виробництво сільськогосподарської продукції, державне регулювання, аграрне виробництво.

**Тарнавская О.Б. Формирование и тенденции развития фермерских хозяйств в Украине.** В статье проанализирован переход от плановой экономики с государственной формой собственности, которая была господствующей в аграрном секторе экономики и оказалась неспособной обеспечить нормальное функционирование сельскохозяйственных землепользователей, к рыночным отношениям. Определено, что процесс трансформации колхозов и совхозов происходил за счет приватизации и раздела земли, а также появления на их месте новых форм аграрных предприятий, в основном фермерских хозяйств. Исследованы место и роль фермерских хозяйств в структуре сельского хозяйства на современной стадии развития экономики Украины. Рассмотрены, определены этапы становления и развития фермерских хозяйств в Украине с 1991 года, то

єсть періода формування різних організаційно-правових форм ведення сільського господарства і переходу до ринкової моделі економіки. Исследована динаміка змінення кількості фермерських господарств. Рассмотрен процесс увеличения площадей фермерских хозяйств с 1991 года до 2017 года. Рассмотрена законодательно-правовая база, регулирующая создание и деятельность фермерских хозяйств, а именно Закон Украины «О фермерском хозяйстве». Проанализированы поправки, которые вносились в этот Закон, а также то, как они влияли на развитие фермерского хозяйства в Украине. Определена необходимость государственного регулирования фермерского хозяйства для его развития и наивысшей производительности.

**Ключевые слова:** семейное фермерское хозяйство, фермерское хозяйство, сельскохозяйственное производство, производство сельскохозяйственной продукции, государственное регулирование, аграрное производство.

**Tarnavska Oksana. Formation and tendencies of development of farms in Ukraine.** Significant scientific achievements of domestic authors on the issues of agricultural development in Ukraine and the problems of farm functioning, in the conditions of market environment formation provide the basis for further scientific substantiation of questions on determining the main directions of ensuring the effective development of farms, taking into account the regional features of their functioning. Assessment of the current state of farms gives an opportunity to identify the main ways and factors of development that allow it to accelerate. The world experience shows that the base of the agrarian sector of Ukraine, which is trying to form a developed market economy, is the farms. They are one of the most promising and productive forms of management with a good level of organization of production, careful attitude to the environment and optimal use of the territory. At the present stage of development of the agro-industrial sector of the economy of Ukraine, there is a need to develop and implement the conditions for the development of farming as one of the most effective and effective organizational and legal forms of agriculture. Therefore, the article analyzes the transition from a planned economy with a state ownership that was dominant in the agrarian sector of the economy and proved unable to ensure the normal functioning of agricultural land use in the transition to market relations. It was determined that the process of transformation of collective farms and state farms was due to the privatization and dissolution of land and the emergence in their place of new forms of agricultural enterprises, in the main number of farms. The place and role of farms in the structure of agriculture at the current stage of economic development of Ukraine is investigated. The stages of formation and development of farms in Ukraine since 1991 – the period of formation of various organizational and legal forms of agriculture and transition to the market model of economy – are considered and determined. The dynamics of changes in the number of farms has been investigated. The process of increasing farmland from 1991 to 2017 is considered. The legislative and legal framework regulating the creation and activity of farms, namely the Law of Ukraine about farming, is considered. The amendments made to this law and how they affected the development of the farm in Ukraine is analyzed. The necessity of state regulation of the farm for its development and the highest productivity is determined.

**Key words:** family farming, farming, agricultural production, agricultural production, state regulation, agrarian production.

**Постановка проблеми.** Значні наукові доробки вітчизняних авторів стосовно питань розвитку фермерського господарства в Україні та проблем ефективності функціонування фермерських господарств в умовах формування ринкового середовища дають базу для подальшого наукового обґрунтування питань визначення основних напрямів забезпечення ефективного розвитку фермерських господарств з урахуванням регіональних особливостей їх функціонування та максимальної ефективності. Оцінювання сучасного стану фермерських господарств дає можливість визначити основні шляхи й фактори розвитку, що дають змогу його прискорити.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Теоретичні та практичні аспекти становлення й розвитку фермерських господарств вивчали такі вчені, як П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.О. Тонкіє, В.К. Збарський, М.М. Бабич, В.П. Горьовий, А.С. Мохненко, І.П. Купріянич, О.В. Чайнов, І.Ф. Томич. Проте сучасні оцінки стану та тенденцій розвитку фермерських господарств потребують поглиблення й деталізації. Питанням обґрунтування оптимальних розмірів сільськогосподарських підприємств присвячені роботи таких науковців, як В.П. Горьовий, А.С. Мохненко, І.П. Купріянич, І.Ф. Томич, Ю.О. Бугуцький, В.В. Липчук, О.І. Пахольчук.

Світовий досвід показує, що базою аграрного сектору України, яка намагається сформувати розвинену ринкову економіку, є фермерські господарства. Вони є однією з найбільш перспективних та продуктивних форм господарювання з хорошим рівнем організації виробництва, бережливим ставленням до екології та оптимальним використанням території. На сучасному етапі розвитку агропромислового сектору економіки України постає необхідність розроблення та впровадження умов розвитку фермерського господарства як однієї з найефективніших та найрезультативніших організаційно-правових форм ведення сільського господарства.

**Формулювання завдання дослідження.** Метою статті є розгляд етапів становлення, перспектив функціонування; виявлення нагальних проблем та пропозиція шляхів їх вирішення в контексті сучасного розвитку фермерських (сімейних) господарств, які є складовою життя сільських територій та основою виробництва екологічно чистої продукції; аналіз факторів, що впливають на формування фермерських господарств та чинників, що спричиняють зміни у фермерських господарствах України; визначення тенденцій розвитку фермерського господарства в Україні.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Закономірно, що питання розвитку фермерських господарств в Україні займає провідні позиції, оскільки саме фермерські господарства є кількісно найчисельнішими (74,9% на 1 листопада 2017 року) серед інших організаційно-правових форм і мають у використанні понад 22% сільськогосподарських угідь.

У формуванні фермерського господарства в Україні можна виділити кілька етапів. Перший етап формування фермерських господарств в Україні розпочався у 1991 році з прийняттям Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» [1]. У Законі України «Про фермерське (селянське) господарство» від 20 грудня 1991 року право на створення фермерського господарства мали громадяни України, які проживали у сільській місцевості, мали досвід виробництва сільськогосподарської продукції або необхідну кваліфікацію. Фермерське господарство могло бути створене громадянами України за результатами конкурсного відбору, що проводили конкурсні комісії, склад яких формували районні державні адміністрації. Тривав цей етап до 1994 року.

Так, уже в 1991 році було зареєстровано 2 098 [2] фермерських господарств (табл. 1). Протягом наступних трьох років кількість фермерських господарств сильно зростала. Законом України «Про селянські (фермерські) господарства» були встановлені обмеження стосовно їх площ, а саме площа ріллі не могла перевищувати 50 гектарів, а загальна земельна площа – 100 гектарів. Проте середній розмір не перевищував 22 га. Цей період характеризується зародженням і становленням фермерського господарства в Україні.

Другим етапом розвитку фермерського господарства можна вважати досить довгий період з 1995 року по 2007 рік, який характеризувався доволі рівномірним зростанням кількості фермерських господарств та збільшенням середнього розміру площ фермерських господарств (табл. 2).

У цей період вносяться активні зміни в законодавство, що спрощують умови створення фер-

мерських господарств. У Законі України «Про фермерське господарство» в редакції від 9 червня 2003 року замість проходження конкурсного відбору обов'язковими умовами реєстрації фермерського господарства стають висновок професійної комісії, якій претендент на створення фермерського господарства мав подати документи, які підтверджують його досвід роботи в сільському господарстві, наявність необхідної кваліфікації або спеціальної підготовки. Також у редакції Закону України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 року відсутні обмеження стосовно розміру земельної ділянки, що надається для створення фермерського господарства.

Третій етап розвитку фермерських господарств починається з 2008 року й триває досі. Він характеризується скороченням кількості фермерських господарств, проте збільшенням площ землекористування (табл. 3).

В цей період продовжується вдосконалення законодавчо-правової бази, що регулює створення та функціонування фермерських господарств. З травня 2016 року фермерські господарства в Україні можуть створюватись та діяти у двох організаційно-правових формах, а саме юридичної особи та фізичної особи – підприємця. Ведення фермерських господарств в організаційно-правовій формі фізичної особи – підприємця спрощує процедуру реєстрації господарства та дає змогу функціонувати без Статуту.

Вагомі зміни у Законі України про фермерське господарство відбулись у редакції цього Закону від 1 травня 2016 року [3], в якій допускається реєстрація фермерського господарства як юридичної особи або фізичної особи – підприємця. Фермерське господарство повинне мати назву й може не мати печатки.

Як бачимо з табл. 3, зміни в Законі України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 року дали поштовх до збільшення площі використовуваних сільськогосподарських угідь для ведення фермерського господарства, а з 2008 року середня площа угідь вже переви-

Таблиця 1

**Характеристика фермерських господарств в Україні за 1991–1994 роки**

| Рік                                                | 1991  | 1992   | 1993   | 1994   |
|----------------------------------------------------|-------|--------|--------|--------|
| Кількість фермерських господарств (на кінець року) | 2 098 | 14 681 | 27 739 | 31 983 |
| Площа фермерських господарств (тис. га)            | 39,7  | 292,3  | 558,2  | 699,7  |
| Середній розмір фермерських господарств (га)       | 18,9  | 19,9   | 20,1   | 21,9   |

Джерело: складено за даними Державної служби статистики та розрахунками автора

Таблиця 2

**Характеристика фермерських господарств в Україні за 1995–2007 роки**

| Рік                                                | 1995  | 1996  | 1997  | 1998   | 1999   | 2000   | 2001   | 2002   | 2003   | 2004   | 2005   | 2006   | 2007   |
|----------------------------------------------------|-------|-------|-------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|
| Кількість фермерських господарств (на кінець року) | 34778 | 35353 | 35927 | 35485  | 35884  | 38428  | 39853  | 43042  | 43016  | 42533  | 42445  | 43150  | 43410  |
| Площа фермерських господарств (тис. га)            | 786,4 | 835   | 932,2 | 1029,2 | 1162,3 | 2157,7 | 2585,8 | 2822,7 | 3094,6 | 3420,6 | 3661,2 | 3972,8 | 4198,9 |
| Середній розмір фермерських господарств (га)       | 22,6  | 23,6  | 25,9  | 29,0   | 32,4   | 56,1   | 64,9   | 65,6   | 71,9   | 80,4   | 86,3   | 92,1   | 96,7   |

Джерело: складено за даними Державної служби статистики та розрахунками автора

Таблиця 3

## Характеристика фермерських господарств в Україні за 2008–2017 роки

| Рік                                                | 2008   | 2009   | 2010   | 2011   | 2012   | 2013   | 2014   | 2015   | 2016   | 2017   |
|----------------------------------------------------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|
| Кількість фермерських господарств (на кінець року) | 42446  | 41906  | 41524  | 40965  | 40676  | 40752  | 39428  | 32303  | 33682  | 34137  |
| Площа фермерських господарств (тис. га)            | 4327,8 | 4298,6 | 4290,8 | 4345,9 | 4389,4 | 4451,7 | 4707,7 | 4343,7 | 4437,9 | 4580,1 |
| Середній розмір фермерських господарств (га)       | 102,0  | 102,6  | 103,3  | 106,1  | 107,9  | 109,2  | 119,4  | 134,5  | 131,8  | 134,2  |

Джерело: складено за даними Державної служби статистики та розрахунками автора

Таблиця 4

## Площі сільськогосподарських угідь в Україні за 2008–2017 роки

| Рік  | до 1,0 | 1,1–3,0 | 3,1–5,0 | 5,1–10,0 | 10,1–20,0 | 20,1–50,0 | 50,1–100,0 | 100,1–500,0 | 500,1–1000,0 | 1 000,1–2 000,0 | 2 000,1–3 000,0 | 3 000,1–4 000,0 | Більше 4 000,0 | Без угідь |
|------|--------|---------|---------|----------|-----------|-----------|------------|-------------|--------------|-----------------|-----------------|-----------------|----------------|-----------|
| 2008 | 0,8    | 5,8     | 6,7     | 9,1      | 11,3      | 31,4      | 9,6        | 11,3        | 2,4          | 1,3             | 0,3             | 0,1             | 0,1            | 9,8       |
| 2009 | 0,8    | 5,8     | 6,7     | 9,1      | 11,2      | 31,4      | 9,5        | 11,2        | 2,5          | 1,4             | 0,3             | 0,1             | 0,1            | 9,9       |
| 2010 | 0,8    | 5,7     | 6,6     | 9,1      | 11,1      | 31,3      | 9,8        | 10,9        | 2,4          | 1,4             | 0,3             | 0,1             | 0,1            | 10,4      |
| 2011 | 1      | 5,4     | 6,3     | 9        | 10,8      | 31,1      | 10         | 11,5        | 2,4          | 1,4             | 0,3             | 0,1             | 0,1            | 10,6      |
| 2012 | 0,8    | 5,3     | 6,1     | 8,7      | 10,9      | 30,9      | 10,4       | 11,7        | 2,5          | 1,4             | 0,4             | 0,1             | 0,1            | 10,7      |
| 2013 | 0,8    | 4,8     | 5,8     | 8,6      | 10,8      | 30,5      | 10,8       | 11,5        | 2,6          | 1,5             | 0,4             | 0,1             | 0,1            | 11,7      |
| 2014 | 0,7    | 4,6     | 5,3     | 8,1      | 10,5      | 30,1      | 11,4       | 11,9        | 2,8          | 1,5             | 0,4             | 0,2             | 0,2            | 12,3      |
| 2015 | 0,9    | 5       | 5,2     | 8,7      | 11,9      | 35,2      | 12,8       | 14,2        | 3,4          | 1,9             | 0,4             | 0,2             | 0,2            | 1         |
| 2016 | 0,5    | 4,4     | 5       | 8,1      | 11,2      | 33,3      | 12,5       | 14          | 3,4          | 1,9             | 0,5             | 0,1             | 0,2            | 4,9       |
| 2017 | 0,4    | 3,7     | 4,5     | 7        | 10,6      | 31        | 12,2       | 14,5        | 3,5          | 1,9             | 0,5             | 0,1             | 0,2            | 9,9       |

Джерело: складено за даними Державної служби статистики та розрахунками автора

ще 100 га й постійно зростає впродовж наступних років.

Протягом аналізованого періоду відносна більшість фермерських господарств займає площу від 20,1 га до 50 га (табл. 4). Аналізуючи розміри фермерських господарств, можемо відзначити тенденцію до їх укрупнення. Спостерігаються зменшення кількості господарств з площею до 10 га й збільшення площ фермерських господарств площею від 50 га до 2 тис. га. Кількість господарств, що займають площу від 10 га до 50 га, коливається: до 2015 року їх кількість зменшувалась, а у 2015 році виросла, після чого знову почала зменшуватись. Кількість фермерських господарств, що займають площі від 2 тис. га, протягом 2008–2017 років майже не змінювалась.

Зменшення кількості фермерських господарств та збільшення площ їх землекористування можуть свідчити про перехід від кількісних показників до якісних. У майбутньому варто очікувати продовження тенден-

ції до укрупнення фермерських господарств, що дасть змогу дійти до найбільш оптимальних площ фермерських господарств.

**Висновки.** Фермерське господарство в Україні сформувалось у 1991 році й пройшло три етапи становлення:

1) 1991–1994 роки – етап зародження фермерського господарства;

2) 1995–2007 роки – етап становлення основної кількості фермерських господарств;

3) з 2008 року до сьогодні – період зменшення кількості фермерських господарств, проте збільшення їх площ, що дає можливість говорити про ефективніше та раціональніше землекористування.

Законодавча база, що регулює створення та функціонування фермерських господарств, постійно вдосконалюється та формує сприятливіші та лояльніші умови для створення фермерських господарств.

## Список використаних джерел:

1. Про фермерські господарства : Закон України від 19 червня 2003 року № 973-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 45. Ст. 363.
2. Сільське господарство України : статистичний збірник за 2017 рік / ред. О.М. Прокопенко. Київ : Державна служба статистики України, 2018. 245 с.
3. Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств : Закон України / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 21. Ст. 406.

4. Сільське господарство України : статистичний збірник за 2015 рік / ред. О.М. Прокопенко. Київ : Державна служба статистики України, 2016. 360 с.

**References:**

1. Law of Ukraine on Farming Enterprise № 973-IV (June 19, 2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 45, 363 [in Ukrainian].
2. State Statistics Service of Ukraine (2018) Silske hospodarstvo Ukrainy: statystychnyi zbirnyk [Agriculture of Ukraine : statistical yearbook], Kyiv : Informatsiino-analitychne ahentstvo.
3. Law of Ukraine on Farming Enterprise № 1067-VIII (March 31, 2016). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 21, 406 [in Ukrainian].
4. State Statistics Service of Ukraine (2016) Silske hospodarstvo Ukrainy: statystychnyi zbirnyk [Agriculture of Ukraine : statistical yearbook], Kyiv : Informatsiino-analitychne ahentstvo.